

Liubov Derdziak¹

Wyższe Seminarium Duchowne Archidiecezji Lwowskiej
we Lwowie-Brzuchowicach

Kościół czy Kościoły?

Kościół w języku greckim brzmi: *Ekklesia*. Termin *ekklesia* wywodzi się od czasownika *ekkaleo* (wołam, zwołuję), co w tradycji nowotestamentowej podkreślał św. Paweł, mówiąc w liście do Koryntian: „powołani do świętości” (1 Kor 1, 2), w liście do Rzymian „powołani święci” (Rz 1, 7). Ten termin zawiera w sobie ideę powołania, które zostało skierowane przez Boga w Jezusie Chrystusie².

Boże zwołanie, czyli Kościół, to rzeczywistość historyczna, która została zakorzeniona w dwóch tradycjach kościelnych – zachodniej i wschodniej. Z biegiem czasu owo odmienne pojmowanie znalazło odzwierciedlenie „w podziale na szereg Kościołów, które oddaliły się od siebie tak na polu doktrynalnym, jak również w strukturze organizacyjnej oraz w wyniku wytworzenia się kręgów tradycji liturgicznej”. Mamy różne ryty: katoli-

¹ LiubovDerdziak – dr, pedagog, teolog. Wykładowca dogmatyki w Wyższym Seminarium Duchownym obrządku rzymskokatolickiego we Lwowie-Brzuchowicach, w Instytucie Teologicznym im. św. Józefa Bilczewskiego we Lwowie-Brzuchowicach, w Bazylikańskim Instytucie Studiów Filozoficzno-Teologicznych im. Josyfa W. Rutskiego we Lwowie-Brzuchowicach; nauczycielka gry na fortepianie w chóralnej szkole „Dudaryk” we Lwowie. Autorka kilkunastu artykułów. Mieszka we Lwowie. mojaluba@go2, mojaluba@ukr.net.

² Zob. P. Ternant, *Kościół*, [w:] *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, tłumaczenie K. Romaniuk, Poznań 1990, s. 383–384.

cki, aleksandryjski, antiocheński, chaldejski, bizantyjski z licznymi autokefalicznymi Kościołami prawosławnymi, ormiański³.

W 2000-letniej historii nikt nie podawał w wątpliwość prawdy, że Pan Jezus założył tylko jeden Kościół. Dwa fakty historyczne, które spowodowały jego podział (XI wiek – na wschodni i zachodni: katolicki i prawosławny; XVI wiek – na katolicki i protestancki), przyniosły inny problem, którym jest dążenie różnych Kościołów czy Wspólnot kościelnych⁴ do udowodnienia swojej jedności z Kościołem założonym przez Jezusa Chrystusa.

Dzisiejsza rzeczywistość kościelna jest bardzo złożona i zmusza teologów do prowadzenia badań teologicznych mających na celu ustalenie na podstawie źródeł historycznych, w którym Kościele jest pełnia Kościoła Chrystusowego. Ponieważ pojawiła się tendencja, że pełni Kościoła założonego przez Chrystusa należy szukać w sumie wszystkich Kościołów i kościelnych Wspólnot, potrzebujemy konkretnych wyjaśnień mocno osadzonych w prawdzie.

Prawdę możemy znaleźć tylko wtedy, gdy będziemy jej szukać w okresie, kiedy wszyscy – Wschód i Zachód – uważali, że są jednym Kościołem Chrystusowym. Stąd najważniejsze są świadectwa samego Kościoła, które ukażą też właściwy kierunek badań. Wiemy, że pierwszy podział w Kościele miał miejsce w 1054 roku. Do tego czasu wszystkie dokumenty były wydawane wspólnie lub były wzajemnie uznawane przez Zachód i Wschód. W historii zdarzały się sytuacje, kiedy Kościoły, trapione herezjami, musiały zwoływać na swoich terenach synody w celu rozwiązywania tych problemów lub ich pasterze nie mogli udać się na wspólny sobór.

³ S. Nagy, *Kościół i Kościoły*, [w:] *Leksykon teologii fundamentalnej*, red. M. Rusecki i in., Lublin–Kraków 2002, s. 681.

⁴ Kościół we właściwym sensie jest tam, „gdzie urząd biskupa jest przekazany w apostolskiej sukcesji – a przez to pierwszeństwo ma Eucharystia jako sakrament, którego szafarzem jest biskup i prezbiter. Gdzie tego nie ma, występuje inny rodzaj rozumienia Kościoła, który na Drugim Soborze Watykańskim określono «kościelną wspólnotą». Ma to ukazać, że są one Kościołami w inny sposób. Nie jako Kościoły wielkich tradycji starożytnych, lecz zgodnie z nowym rozumieniem, według którego pojęcie Kościoła nie opiera się na instytucji, lecz na dynamicie słowa, która gromadzi ludzi i czyni ich wspólnotą”. *Światłość świata, Papież, Kościół i znaki czasu. Benedykt XVI w rozmowie z Peterem Seewaldem*, przekł. P. Napiwodzki, Kraków 2011, s. 106.

W takich okolicznościach decyzje przyjęte przez jedną część Kościoła były uroczyście potwierdzane przez drugą. Właśnie te fakty świadczą o tym, że w Kościele przed podziałem panowały jedna nauka i jeden kierunek myślenia.

Kolejna rzecz, na którą trzeba zwrócić na początku uwagę, to pojęcie jedności – jako zasady jednoczenia oraz jedyności – jako zasady wyłączenia. Kościół Chrystusowy jest jedyny – ze względu na istnienie jego Jedynego Założyciela i Odkupiciela i on jeden stanowi powołanie dla wszystkich narodów, ludów i pokoleń. Jest jeden także w znaczeniu Mistycznego Ciała, które stanowi jedność Głowy i członków.

Stawiając problem: Kościół czy Kościoły?, sugerujemy możliwość istnienia wielości w jedności, a także niemożność odłączenia i wyłączenia z jedności, jaką jest jeden Kościół. Musimy też pamiętać, że uprawianie eklezjologii jest ściśle związane z chrystologią i z niej wypływa jak ze źródła. Nie możemy więc mówić o Kościele, zapominając, skąd on się wziął i dokąd zmierza.

Problemu Kościoła i Kościołów nie możemy również oddzielać od problemu zbawienia. Skoro Chrystus założył Kościół z woli Ojca, jako zasadę jednoczenia i zbawienia, to fakt ten niesie prawdę, że Kościół jest koniecznym środkiem zbawienia, który wypływa z zamysłu Boga. Stąd pojawia się także uzasadnione pytanie: Zbawienie w jednym Kościele czy w wielu Kościołach? W jakich?

1. Eklezjotwórcze zamiary Boga i ich realizacja

Z *Katechizmu Kościoła Katolickiego* dowiadujemy się, że sam Ojciec Niebieski zamyślił w swoim sercu pojawienie się Kościoła. Celem tego zamysłu było „podniesienie ludzi do uczestnictwa w życiu Bożym”⁵. Ten zamysł postanowił zrealizować poprzez swojego Syna. Tak jak Ojciec przygotowywał wejście w świat stworzony swojego Syna, tak też przygotowywał pojawienie się w tym świecie Jego Kościoła, bo w Kościele miała

⁵ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994 [dalej: KKK], 759.

się dokonać komunii stworzenia ze Stwórcą⁶. To przygotowanie odbywało się na wielu etapach już w narodzie wybranym⁷: „Stary Testament przygotował i wyobrażał Kościół; Jezus objawia go i zakłada”⁸.

Zamiary eklezjotwórcze towarzyszyły całemu ziemskiemu pielgrzymowaniu Jezusa z Nazaretu. Realizował je sukcesywnie, według pewnego planu, który zajaśniał w pełni w blasku paschalnym⁹.

Z pierwszych poczynąń Jezusa widzimy, że swoją misję zaczął od głoszenia królestwa Bożego, które przyszło wraz z Nim: „Królestwo Boże pośród was jest” (Łk 17, 21). Pomiedzy Chrystusem i Jego Królestwem istnieje więc wewnętrzny związek, który zaistniał również między Chrystusem i Kościołem oraz między Kościołem i królestwem Bożym. Jest to niewystawiona tajemnica, trzy tajemnicze rzeczywistości. Z jednej strony nie da się ich rozdzielić, a z drugiej strony one się i utożsamiają, i rozróżniają¹⁰.

W celu trwałego zakorzenienia królestwa, a wraz z nim i Kościoła w ziemskiej rzeczywistości, Pan Jezus powołał grono dwunastu apostołów, a w nim szczególnie św. Piotra: „Ty jesteś Piotr, czyli opoka i na tej opoce zbuduję Kościół mój, a bramy piekielne go nie przemogą” (Mt 16, 18)¹¹. Przypomnijmy, że Jezus sam wybierał uczniów, których chciał, gromadził ich i formował. Szczególną troską otaczał apostołów. Dał im władzę nad duchami nieczystymi, moc uzdrawiania, odpuszczania grzechów, wreszcie posłał ich z misją na cały świat. Ta misja ma trwać aż do końca świata, tak jak i Jego obecność: „aż do końca świata” (Mt 28, 20). Tym samym „pozwała przewidzieć trwanie danych już uprawnień poprzez wszystkie wieki w przyszłości, nawet po śmierci apostołów”¹². W taki sposób tę prawdę rozumiał pierwotny Kościół, przekazując swoim następcom uprawnienia apostołskie, otrzymane od Pana poprzez nałożenie rąk. Święty Paweł pisze do swojego ucznia Tymoteusza: „Z tej właśnie przyczyny przypo-

⁶ Zob. KKK 760.

⁷ KKK 761.

⁸ P. Ternant, *Kościół*, art. cyt., s. 385.

⁹ Zob. KKK 763–766.

¹⁰ Kongregacja Nauki Wiary, *Deklaracja „Dominus Iesus” o jedności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa i Kościoła*, Poznań 2000 [dalej: DI], 18.

¹¹ P. Ternant, *Kościół*, art. cyt., s. 386.

¹² P. Ternant, *Kościół*, art. cyt., s. 387–388.

minam ci, abys rozpalil na nowo charyzmat Bozy, który jest w tobie od nałożenia moich rąk” (1 Tm 1, 6)¹³.

Apostołowie, otrzymawszy nakaz kontynuowania dzieła samego Jezusa Chrystusa – przepowiadania, będą go wypełniać w imię Pana i Jego autorytetem. Pan chce, aby Jego jedyna nauka rozeszła się na cały świat, i żeby dzięki tej nauce ludzie stawali się członkami Jego jedyne Kościoła, który On zrodził na krzyżu¹⁴. Jednak nowo powstałej społeczności potrzebne było wzmocnienie, które nadeszło w dniu Pięćdziesiątnicy. Właśnie ten moment należy uważać za objawienie się Kościoła. Dopiero po wylaniu Ducha Świętego apostołowie stali się zdolni do dawania świadectwa o Chrystusie Panu. „Zesłanie Ducha Świętego uchodzi więc za datę oficjalnych narodzin Kościoła”¹⁵.

Skoro rzeczywistość Kościoła jest rzeczywistością zbawczą, a jedynym zbawicielem jest Chrystus, który swoje przyjście utożsamia z przyjściem królestwa Bożego, stąd wynika, że królestwo Boże i Kościół są wyrazem i urzeczywistnieniem zbawczego planu Boga w całej jego pełni. Przypomnijmy jeszcze jedną ważną rzecz, że tak samo jak Chrystus przyszedł zbawić każdego człowieka i wszystkich bez wyjątku, tak też i Jego królestwo dotyczy wszystkich ludzi, społeczeństw i całego świata. Ono jest dla wszystkich ludzi bez wyjątku. Jego natura jest duchowa, dlatego ono nie zna granic i może ogarniać wszystkich¹⁶. Stąd też zaproszenie do Kościoła i do współpracy jest kierowane do każdego.

2. Dogmatyczne świadectwo Tradycji o jedyności i katolickości Kościoła

Od początku wiadano, że Kościół, założony przez Pana Jezusa, jest jedyny. Nie istniał żaden inny Kościół poza Kościołem Chrystusowym. Dla wie-

¹³ Zob. P. Ternant, *Kościół*, art. cyt., s. 388.

¹⁴ „Ojcowie Kościoła stwierdzali często, że Kościół, nowa Ewa, narodził się z boku Chrystusa podczas snu, którym była Jego śmierć, tak jak Ewa wyszła z boku śpiącego Adama”.

¹⁵ P. Ternant, *Kościół*, art. cyt., s. 388.

¹⁶ DI 19.

rzących w Chrystusa jedność i jedyność Kościoła nie były tylko jakąś ideą, do której należało dążyć – oni żyli w tej rzeczywistości. Jedność Kościoła od II wieku nosi miano katolickiej, gdyż jednoczy w jeden mistyczny organizm ludzi różnych ras i narodów, karmionych jednym Słowem i jednym Chlebem: „Ponieważ jeden jest chleb, przeto my, liczni, tworzymy jedno ciało. Wszyscy bowiem bierzemy z tego samego chleba” (1 Kor 10, 17)¹⁷.

Jak już było wspomniane, o świadomości Kościoła możemy mówić jedynie w oparciu o materiał źródłowy. Są nim tak zwane wyznania wiary z okresu, kiedy Kościoły wschodni i zachodni istniały jako jeden organizm:

- *List Apostołów*, który powstał w Azji Mniejszej, pochodzi z około 160–170 roku. Należy do utworów apokryficznych. Podaje lakoniczne wyznanie wiary w wersji etiopskiej. Wiary w Kościół dotyczą w nim słowa „i w Kościół święty”¹⁸.
- *Codex Laudianus graecus*, tzw. kodeks „E” *Dziejów Apostolskich*. Na końcu znajduje się rzymska formuła wyznania wiary: „Wierzę [...] w święty Kościół katolicki”¹⁹.
- W dziele św. Hipolita Rzymskiego – reprezentanta zachodniej tradycji wiary, zatytułowanym *Traditio Apostolica*, pochodzącym z roku 215 lub 217, znajduje się trynitarne wyznanie wiary w postaci pytań. Część dotycząca Kościoła jest połączona z wiarą w Ducha Świętego oraz w zmartwychwstanie ciała: „czy wierzysz w Ducha Świętego, święty Kościół, zmartwychwstanie ciała?”²⁰.
- Formuła krótsza wyznania wiary św. Epifaniusza z Selaminy pochodzi z roku 374. Odnotowuje wiarę w „jeden święty, katolicki i apostołski Kościół”²¹.
- Około 380 roku pojawiły się *Konstytucje Apostolskie (Constitutiones Apostolorum)*. Jest to grecki zbiór pseudoapostolskich kanonów, być może używanych w Kościele lokalnym, zarządzanym przez autora tekstu. Wyznanie mówi o wierze w Ducha Świętego, który

¹⁷ Zob. P. Ternant, *Kościół*, art. cyt., s. 392.

¹⁸ *Breviarium Fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. I. Bokwa, Poznań 2007 [dalej: BF], 1.

¹⁹ BF 5.

²⁰ BF 4.

²¹ BF 15.

„działa we wszystkich wierzących w Kościele świętym, katolickim i apostołskim”²². Zauważmy, że autor nazywa świętym Kościołem Kościół katolicki.

- W 381 roku na I soborze konstantynopolińskim 150 ojców złożyło *Wyznanie wiary*. Musimy podkreślić, że byli to tylko ojcowie Kościoła wschodniego. Zgromadzili się z tego powodu, że Kościół na Wschodzie zaznawał wielkiego ucisku i prześladowań, a także był nękanym przez heretyków²³. W tekście została dodana część o pochodzeniu Ducha Świętego (od Ojca), a zaraz po niej czytamy o wierze: „W jeden, święty, powszechny i apostołski Kościół”²⁴. Jest to pierwsza wzmianka dotycząca jedyności, świętości, powszechności oraz apostołskości Kościoła, czyli przymiotów Kościoła Jezusa Chrystusa.
- *Katechez Teodora z Mopsuestii* pochodzą z lat 381 i 392. Sam autor zaświadczył, że przedstawiana przez niego formuła wyznania wiary powstała pod wpływem I soboru konstantynopolińskiego i wyznaje wiarę „w jeden święty Kościół katolicki”²⁵.
- Wyznanie wiary św. Ambrożego, biskupa Mediolanu, pochodzi z końca IV wieku i mówi lakonicznie o „świętym Kościele”²⁶.
- Cyryl Jerozolimski w swoich katechezach z IV wieku mówił w wyznaniu wiary o wierze w „jeden, święty, katolicki Kościół”²⁷.
- Święty Augustyn w Kazaniu 213 również wyznaje wiarę w „święty Kościół”²⁸, a w Kazaniu 215 mówi, iż wierzy „w życie wieczne przez święty Kościół katolicki”²⁹. Tym samym stwierdził, że życie wieczne można osiągnąć jedynie w Kościele.

²² BF 18.

²³ Zob. *List biskupów z Konstantynopola, Sobór Konstantynopoliński I*, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych: tekst grecki, łaciński i polski. T. 1, Nicea I, Konstantynopol I, Efez, Chalcedon, Konstantynopol II, Konstantynopol III, Nicea II (325-787)*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, t. I, Kraków 2001, s. 6.

²⁴ *Wyznanie wiary 150 Ojców, Sobór Konstantynopoliński I*, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych: tekst grecki, łaciński i polski. T. 1, Nicea I...*, dz. cyt., s. 69.

²⁵ BF 17.

²⁶ BF 6.

²⁷ BF 14.

²⁸ BF 7.

²⁹ BF 9.

- Wielkie wyznanie wiary Kościoła armeńskiego pochodzi z IV–VII wieku. Znajduje się w nim wyznanie wiary w „jeden jedyny katolicki i apostołski Kościół”³⁰.
- Nicetas, biskup Remesianum, który zmarł po 414 roku, w *Wykładzie wyznania wiary* mówi o wierze w „święty Kościół katolicki”³¹.
- Około roku 500 powstały Konstytucje Kościoła egipskiego, które odwołują się do autorstwa św. Hipolita Rzymskiego. Wersja koptyjska mówi o wierze w „jeden chrzest w świętym, katolickim i apostołskim Kościele”³². Natomiast wersja etiopska mówi o wierze w „jeden święty, katolicki Kościół”³³. Autorzy zwracają uwagę na to, że jedyny święty Kościół – to Kościół katolicki. Przymiot świętości Kościoła nie jest jego własnością, lecz jest darem Pana Jezusa, który jest Bogiem świętym, który uświęca.
- *Sakramentarz Gelazjański*, który pochodzi z około VI wieku, jest świadectwem rzymskiej praktyki liturgicznej i mówi o wierze w „święty Kościół (katolicki)”³⁴.
- III sobór konstantynopoliński w latach 680–681 potwierdził *Wyznanie wiary* Teodora z Mopsuestii „w jeden święty Kościół katolicki”³⁵.
- Kolejne świadectwo pochodzi z lat 680–691 z Irlandii Północnej, z klasztoru w Bangor. Mówi ono o wierze „w istnienie świętego Kościoła katolickiego”³⁶.
- W 787 roku działał zgromadzony w Nicei II Sobór Nicejski (ostatni ekumeniczny). W czasie VII sesji ogłoszono soborową definicję wiary. Ojcowie soborowi podkreślali, że nie chcą niczego odejmować ani dodawać do Tradycji Kościoła, ale jedynie zachować wszystko, co jest zgodne z poprzednimi sześcioma soborami powszechnymi, czego dowodzi włączenie do definicji dogmatycznej symbolu

³⁰ BF 16.

³¹ BF 8.

³² BF 2.

³³ BF 3.

³⁴ BF 12.

³⁵ Zob. *Wykład wiary, Sobór Konstantynopoliński III (680–681)*, 6, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych: tekst grecki, łaciński i polski. T. 1, Nicea I...*, dz. cyt., s. 309–323.

³⁶ BF 11.

nicejsko-konstantynopolińskiego³⁷. W *Dekrecie wiary* ojcowie soborowi podają: „Chrystus nasz Bóg, poślubił święty katolicki Kościół «niemający skazy czy zmarszczki» (Ef 5, 27) i obiecał go strzec”³⁸. Ojcowie podkreślili, że Kościołem katolickim jest ten, „który przyjął Ewangelię od krańca do krańca ziemi”³⁹.

Przejdźmy do dokumentów, które po podziale Kościoła ukazują ciągłość Tradycji mówiącej o jedności i jedyności Kościoła Chrystusowego jako katolickiego.

- W 1274 roku, w czasie trwania II soboru lyońskiego, przedmiotem obrad była unia z Grekami. Podczas 4. sesji soborowej w obecności papieża Grzegorza X zostało odczytane wyznanie wiary autorstwa cesarza Michała Paleologa. Wyznanie wiary dotyczące Kościoła brzmi: „Wierzymy, że jest jeden prawdziwy święty, katolicki i apostołski Kościół, w którym udziela się chrztu świętego i prawdziwego odpuszczenia wszystkim grzechów”⁴⁰.
- W 1302 roku papież Bonifacy VIII wydał bullę *Unam sanctam*. Papież wyznaje, że jest przekonany, iż istnieje „jeden Kościół święty, katolicki i apostołski”. Stanowi on jedno Ciało Mistyczne, którego głową jest Chrystus, a głową Chrystusa jest Bóg⁴¹. Kościół katolicki jest jedyny, mówi Bonifacy VIII, „ze względu na jedność oblubieńca, wiary, sakramentów i miłości. Kościół jest ową «tuniką» Pana, która nie była szyta (J 19, 23), nie została ona rozdarta, lecz przypadła w wyniku rzucenia losem”⁴².
- Papież Leon XIII 29 czerwca 1896 roku wydał Encyklikę *Satis cognitum*. Zauważa w niej, że wolą Założyciela było, aby Kościół był jeden. „Jezus Chrystus stworzył i ukształtował nie taki Kościół, który obejmowałby wiele podobnych wspólnot, lecz odrębnych i nieskrępowanych więzami, które tworzyłyby Kościół nierozdzielny w sobie

³⁷ Zob. *Dekret wiary, Sobór Nicejski II (787)*, 6, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych: tekst grecki, łaciński i polski. T. 1, Nicea I...*, dz. cyt. s. 333.

³⁸ Zob. *Dekret wiary, Sobór Nicejski II (787)*, dz. cyt., 2, s. 331.

³⁹ *Dekret wiary, Sobór Nicejski II (787)*, dz. cyt., 17, s. 339.

⁴⁰ BF 253.

⁴¹ BF 257.

⁴² BF 258.

i jeden w taki sposób, jak to wyznajemy w symbolu wiary: «Wierzę w jeden [...] Kościół...», „Papież zauważa, że gdy Pan Jezus mówi o Kościele, podkreśla, że on jest Jego i jeden: «zbuduję Kościół mój» (Mt 16, 18); właśnie dlatego jest on prawdziwy, bo jest Chrystusowy⁴³.

W ten sposób otrzymaliśmy odpowiedź na pytanie: Gdzie szukać prawdziwego Kościoła Chrystusowego? Jest to ten Kościół, który ma znaki wiarygodności, czyli znamiona: jedność, świętość, powszechność apostołskość. Jego członkowie, kierując się wiarą, angażują swoje wysiłki „w realizowanie misji Kościoła w dziejach zbawienia”⁴⁴.

3. Piotr – zwornik Kościoła katolickiego

Z tekstu biblijnego: „Ty jesteś Piotr [czyli Opoka] i na tej opoce zbuduję Kościół mój, a bramy piekielne go nie przemogą” (Mt 16, 18) wynika, że to z woli samego Założyciela Piotr został wybrany na fundament i zwornik Kościoła.

Chrześcijanie od samego początku mieli świadomość, że jeżeli ktoś nie utrzymuje jedności z Rzymem, z następcą świętego Piotra, nie tworzy wspólnoty z Kościołem katolickim. O tym świadczą następujące dokumenty:

- List *Studens paci* do biskupów Wschodu, podpisany przez papieża Liberiusza wiosną 357 roku⁴⁵.
- Sobór Florencki, który urzędował w latach 1439–1442, wydał Bullę unijną z Grekami. Unia została podpisana 6 lipca 1439 roku – Grecy zobowiązali się do wyznawania prymatu biskupa rzymskiego. Uznali również, że jest on następcą św. Piotra, Księcia Apostołów, i „prawdziwym zastępcą Chrystusa, głową całego Kościoła oraz ojcem i nauczycielem wszystkich chrześcijan”⁴⁶.

⁴³ BF 791–792.

⁴⁴ K. Kaucha, *Kościół katolicki*, [w:] *Leksykon teologii fundamentalnej*, dz. cyt., s. 684.

⁴⁵ Zob. List *Studens paci* do biskupów Wschodu, podpisany przez papieża Liberiusza wiosną 357 r., BF 31.

⁴⁶ *Bulla unii z Grekami (Laetentur caeli)* (6 lipca 1439), Sesja 6, 17, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski, t. 3 (1414–1445): Konstancja, Bazylea-Ferrara-Florencja-Rzym*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, s. 475.

- W 1857 roku w Londynie zostało powołane Stowarzyszenie dla Zjednoczenia Chrześcijaństwa. Twierdziło ono, że trzy wspólnoty chrześcijańskie: rzymskokatolicka, grecko-schizmatycka i anglikańska są wspólnotami, które należy nazywać katolickimi. Członkowie stowarzyszenia uważali, iż członkiem jego może zostać każdy człowiek należący do którejś z tych wspólnot, niezależnie od tego, gdzie mieszka. Wystosowali tylko jedno zastrzeżenie, „że spośród różnych dziedzin nauki nikomu nie wolno poruszać zagadnień, co do których się różnią, a każdemu wolno ze spokojem ducha iść za tym, co mu się podoba we własnym wyznaniu religijnym”. Członkowie stowarzyszenia uważający się za katolików nakazywali swoim członkom modlić się wraz z kapłanami i sprawować ofiary zgodnie z własną intencją, którą było zjednoczenie się kiedyś wszystkich trzech wymienionych wspólnot w jedno ciało. 16 września 1864 roku Święte Oficjum wystosowało list do biskupów Anglii, w którym Stowarzyszenie dla Zjednoczenia Chrześcijaństwa zostało nazwane heretyckim, a modlitwy pod przewodnictwem heretyków o tak zwaną jedność zabronione. Święte Oficjum orzekło, iż prawdziwy Kościół Jezusa Chrystusa z ustanowienia Bożego został wyposażony w cztery znamiona, dzięki którym możemy rozpoznać jego prawdziwość: „Kościół, który jest naprawdę katolicki i nazywa się takim, musi jednocześnie jaśnieć przymiotami jedności, świętości i apostołskiej sukcesji. Kościół zatem katolicki jest jeden przez wyraźną doskonałą jedność na całym świecie i wśród wszystkich narodów, tę jedność, której zasadą, źródłem i doskonałym początkiem jest najwyższy autorytet i «szczególniejsze pierwszeństwo» świętego Piotra, Księcia Apostołów, i jego następców na Rzymskiej Katedrze. Nie ma innego Kościoła katolickiego, jak tylko ten, który powstaje w jedności i miłości, zbudowany na jednym Piotrze, «zespolony iłączony w jedno ciało» (por. Ef 4, 16)...”⁴⁷.
- Papież Pius IX w liście apostolskim *Iam vos omnes - Do wszystkich protestantów i innych niekatolików* z 13 września 1868 roku także podkreślał, że jedynym Kościołem świętym, katolickim i apostołskim, który

⁴⁷ BF 543–546.

został wyposażony we wszelką konieczną władzę w celu przekazywania wiary wszystkim narodom, ludom, plemionom, jest Kościoł zbudowany na Piotrze. Jest to mistyczne Ciało Pana, które będzie trwało aż do skończenia świata. Papież wyjaśnił, że żadne szczególne ugrupowania, nawet wszystkie razem złączone, „w żaden sposób nie stanowią owego jedyne go i katolickiego Kościoła i nie są Kościołem, który Chrystus Pan zbudował, ustanowił i którego pragnął, ani w żaden sposób nie mogą nazywać się członkiem lub częścią tego Kościoła, ponieważ są widzialnie oddzielone od jedności katolickiej. Ponieważ tego rodzaju wspólnoty są pozbawione owej żywej i ustanowionej przez Boga władzy, która ludzi uczy przede wszystkim o sprawach wiary i o karności obyczajów oraz kieruje i rządzi nimi w zakresie tego wszystkiego, co dotyczy wiecznego zbawienia, to te ugrupowania stale się zmieniały, jeśli chodzi o treść nauki; owa zaś zmienność i niestałość tych ugrupowań nigdy nie ustaje. Każdy łatwo rozumie [...] że stoi to w największej sprzeczności z Kościołem ustanowionym przez Chrystusa Pana”⁴⁸.

- Sobór Watykański I (18 lipca 1870 roku) poświęcił problematyce prymatu św. Piotra całą Pierwszą konstytucję dogmatyczną o Kościele Chrystusowym. W dokumencie czytamy: „Aby zaś Episkopat był jeden i niepodzielny oraz aby cała rzesza wiernych mogła być zachowana w jedności wiary i w komunii przez związanych ze sobą nawzajem kapłanów, stawiając św. Piotra na czele pozostałych apostołów, ustanowił w nim trwałą zasadę i widzialny fundament tej dwojakięj jedności”⁴⁹. Ojcowie stwierdzają, że Chrystus Pan bezpośrednio i wprost przyrzekł oraz udzielił św. Piotrowi Apostołowi prymatu jurysdykcji nad całym Kościołem Bożym⁵⁰. Po swym zmartwychwstaniu tylko Szymonowi Piotrowi udzielił Jezus jurysdykcji najwyższego pasterza i zarządcy całej owczarni, mówiąc: „Paś baranki

⁴⁸ BF 635–636.

⁴⁹ *Pierwsza Konstytucja dogmatyczna o Kościele Chrystusowym, Sobór Watykański I (1869–1870)*, 3, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński i polski. T. 4 (1511–1870): Lateran V, Trydent, Watykan I*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 913–915.

⁵⁰ *Pierwsza Konstytucja dogmatyczna o Kościele Chrystusowym, Sobór Watykański I (1869–1870)*, dz. cyt., 5, s. 915.

moje”, „Paś owce moje”⁵¹. Dlatego „Piotr żyje, przewodzi i sprawuje sąd aż do dziś i na zawsze w swoich następcach, biskupach świętej Stolicy rzymskiej, przez niego założonej i uświęconej Jego krwią”⁵². „Dlatego ktokolwiek na tej Katedrze następuje po Piotrze, z ustanowienia samego Chrystusa otrzymuje prymat Piotra w Kościele powszechnym”⁵³.

- Papież Leon XIII 29 czerwca 1896 roku w encyklice *Satis cognitum* zauważa: „Pismo Święte poświadcza, że rzeczywiście klucze królestwa niebieskiego zostały powierzone Piotrowi, zaś władza związania i rozwiązywania została nadana Apostołom razem z Piotrem. Nigdzie jednak nie zostało powiedziane, żeby Apostołowie otrzymali najwyższą władzę bez Piotra i przeciw Piotrowi”⁵⁴.

4. Jedność w Chrystusie i podział w Kościele

Niestety, ludzki czynnik w Kościele często odgrywa rolę rozbijającą i niszczącą tę jedność, jaką stworzył Chrystus i o którą modlił się w Wieczerniku: „aby wszyscy stanowili jedno, jak Ty, Ojczy, we Mnie, a Ja w Tobie, aby i oni stanowili w Nas jedno, aby świat uwierzył, żeś Ty Mnie posłał” (J 17, 21). Jezus Chrystus jest fundamentem wspólnoty wiernych, którzy będą tworzyć Kościół. Tak to rozumie apostołowie św. Paweł i św. Piotr: „Zbudowani na fundamencie apostołów i proroków, gdzie kamieniem węgielnym jest sam Chrystus Jezus” (Ef 2, 20). „Zbliżając się do Tego, który jest żywym kamieniem, odrzuconym wprawdzie przez ludzi, ale u Boga wybranym i drogocennym, wy również, niby żywe kamienie, jesteście budowani jako duchowa świątynia, by stanowić święte kapłaństwo, dla składania duchowych ofiar, przy-

⁵¹ Pierwsza Konstytucja dogmatyczna o Kościele Chrystusowym, Sobór Watykański I (1869–1870), dz. cyt., 7, s. 915.

⁵² Pierwsza Konstytucja dogmatyczna o Kościele Chrystusowym, Sobór Watykański I (1869–1870), dz. cyt., 12, s. 917.

⁵³ Pierwsza Konstytucja dogmatyczna o Kościele Chrystusowym, Sobór Watykański I (1869–1870), dz. cyt., 13, s. 917.

⁵⁴ BF 797.

jemnych Bogu przez Jezusa Chrystusa” (1 P 2, 4–5). Z tych natchnionych tekstów wynika, że jedność Kościoła od początku była budowana na Chrystusie jako na kamieniu węgielnym, który w języku architektonicznym był tym miejscem, na którym wspierała się cała budowla i które było gwarancją jej trwałości.

Katechizm Kościoła Katolickiego przypomina tę prawdę, sięgając do źródła jedności, jakim jest jedność w Trójjedynym Bogu: „Kościół jest jeden ze względu na swoje źródło”. Drugą zasadą jest jego Założyciel – Bóg Wcielony, który przywrócił wszystkich do jedności w swoim Ciele. Następną zasadą jest Duch Święty, który jest „duszą” Kościoła. To oznacza, że jedność należy do istoty Kościoła⁵⁵. Tą jedność zapewniają Kościołowi również „widzialne więzy komunii”: jedna wiara, sakramenty, sukcesja apostołska⁵⁶.

Mówiąc o jedności Chrystusa i Kościoła, musimy przypomnieć znany w Kościele obraz Ciała, które zawsze w łączności z Głową stanowi całość nierozdzielną. Apostoł Paweł napisał: „Wszyscyśmy bowiem w jednym Duchu zostali ochrzczeni, aby stanowić jedno ciało” (1 Kor 12, 13). Kościół stanowią ochrzczeni w imię Chrystusa, dlatego oni tworzą jedno Ciało Chrystusa. Zwornikami Kościoła są chrzest i wiara⁵⁷. Natomiast papież Leon XIII stwierdza, że jedność Kościoła buduje nie tylko jedna wiara, ale także jedność, którą on zarządza i „która doprowadza do skutku jedność wspólnoty”⁵⁸. Wobec tego na mocy decyzji Jezusa Chrystusa Kościół jest Jego Mistycznym Ciałem, gdzie On sam jest Głową. Dlatego te członki, które odłączają się od pozostałych, nie mogą tworzyć jedności z Głową⁵⁹.

Dodajmy, „jedność ciała nie eliminuje różnorodności członków”, które jednoczą się w jedność poprzez miłość⁶⁰. Cały Chrystus – to Chrystus i Jego Kościół (*Christus totus*)⁶¹. Jedność Kościoła jest fundamentalna

⁵⁵ KKK 813.

⁵⁶ KKK 815.

⁵⁷ P. Ternant, *Kościół*, art. cyt., s. 390.

⁵⁸ BF 795.

⁵⁹ Zob. BF 793.

⁶⁰ Por. KKK 791.

⁶¹ KKK 795.

w znaczeniu lokalnym i osobowym. Od początku wszystkie społeczności części wschodniej i zachodniej Kościoła „czuły się komórkami jednej *ekklezja*”⁶².

Przykład pierwszych podziałów mamy odnotowany w Pierwszym Liście św. Pawła do Koryntian, w którym Apostoł pisze o ich zachowaniu i rywalizacji, która nie buduje jedności, ale powoduje rozłamy: „Ciągłe przecież jeszcze jesteście cieleśni. Jeżeli bowiem jest między wami zawiść i niezgoda, to czyż nie jesteście cieleśni i nie postępujecie tylko po ludzku? Skoro jeden mówi: «Ja jestem Pawła», a drugi: «Ja jestem Apollosa», to czyż nie postępujecie tylko po ludzku? Kimże jest Apollos? Albo kim jest Paweł? Sługami, przez których uwierzyliście według tego, co każdemu dał Pan. Ja siałem, Apollos podlewał, lecz Bóg dał wzrost. Otóż nic nie znaczy ten, który sieje, ani ten, który podlewa, tylko Ten, który daje wzrost – Bóg. Ten, który sieje, i ten, który podlewa, stanowią jedno; każdy według własnego trudu otrzyma należną mu zapłatę. My bowiem jesteśmy pomocnikami Boga, wy zaś jesteście uprawną rolą Bożą i Bożą budowlą. Według danej mi łaski Bożej, jako roztropny budowniczy, położyłem fundament, ktoś inny zaś wznosi budynek. Niech każdy jednak baczy na to, jak buduje. Fundamentu bowiem nikt nie może położyć innego, jak ten, który jest położony, a którym jest Jezus Chrystus” (1 Kor 3, 3–11).

Skąd biorą się podziały? Na to pytanie znajdziemy odpowiedź w dokumentach Kościoła:

- *Katechizm Kościoła Katolickiego* podaje powody rozbijania jedności Kościoła: herezje, apostazje, schizmy. Cytując Orygenes, stwierdza: „Gdzie jest grzech, tam zjawia się wielość, tam schizma, tam herezja, tam niezgoda”⁶³. Od początku dziejów grzech pychy jawi się jako brak zaufania Bogu i brak wierności wobec Niego. Człowiek chce „równać się z Bogiem, co jest w rezultacie negowaniem Boga jedynego” i w taki sposób człowiek zrywa z Tym, który jest źródłem jedności. Właśnie z tego zerwania rodzą się podziały, które są zaprzeczeniem „jedności społecznej przez brak życzliwości wzajem-

⁶² P. Ternant, *Kościół*, art. cyt., s. 389.

⁶³ Zob. KKK 817.

nej”. Przykładem jest „pomieszanie języków” – ich różnorodność (zob. Rdz 11, 9)⁶⁴. Widzimy, że pierwszym powodem podziałów jest właśnie grzech wraz z ciężarem jego konsekwencji. On nieustannie zagraża darowi jedności w Kościele⁶⁵.

- Sobór florencki który odbywał się w latach 1439–1442, zauważa, że każdy, kto gwałci świętą i niepokalaną jedność Kościoła, jest obcym i nieprzyjacielem. Ojcowie soborowi nie mieli wątpliwości, że ten, kto dzieli Kościół, winny jest rozdzierania ciała Chrystusa⁶⁶.

I w drugą stronę: „Gdzie natomiast jest cnota, tam jest jedność, tam wspólnota, która sprawia, że wszyscy wierzący mają jedno ciało i jedną duszę”⁶⁷. Źródłem cnoty jest pokora, do której człowiek jest zachęcany przez Ducha Świętego, a pokora – to uznanie prawdy o sobie, również o własnej grzeszności⁶⁸. Duch Święty w dniu Pięćdziesiątnicy stał się jednoczącą zasadą jako przeciwwaga wobec wieży Babel⁶⁹. On złączył różnojęzycznych ludzi w jedną wspólnotę chrześcijańską, bo wszyscy, którzy uwierzyli apostołom, przyjmowali chrzest i tym samym stawali się pierwszymi członkami Kościoła. „Warunkiem wejścia w orbitę zbawienia, zgodnie z nauczaniem Apostoła Piotra, jest przyjęcie chrztu na

⁶⁴ Zob. P. Ternant, *Jedność*, [w:] *Słownik teologii biblijnej*, dz. cyt., s. 336–337.

⁶⁵ KKK 814.

⁶⁶ *Monitorium Soboru Florenckiego przeciw Feliksowi V antypapieżowi, Florencja (1439–1442), Sesja 9*, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski, t. 3 (1414–1445): Konstancja, Bazylea–Ferrara–Florencja–Rzym*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, 8.

⁶⁷ Zob. KKK 817.

⁶⁸ Zob. L. Derdziak, *Uniwersalizm grzechu i misja Ducha Świętego w świetle encykliki bł. Jana Pawła II Dominum et Vivificantem*, „Polonia Sacra” 19 (2015) nr 2 (39), s. 141, <http://dx.doi.org/10.15633/ps.821>.

⁶⁹ „Model z Babel: techniczna kultura jedności. Niwelowanie różnic nie łączy, lecz dzieli. Podczas gdy przy budowie wieży Babel – jak opowiada Biblia – chciano zobowiązać wszystkich do mówienia tylko jednym językiem, w dzień Pięćdziesiątnicy Apostołowie przemawiają we wszystkich językach, a jedność Ducha przynosi zrozumienie właśnie w wielości. [...] Różne postacie Kościołów lokalnych nie mogą zamykać się same na siebie, lecz muszą być otwarte na całość. Kościół wypełnia swą funkcję jednania i jednoczenia tylko wtedy, gdy nie jest utożsamiany z jakimś państwem czy kręgiem kulturowym. We wszystkich państwach, we wszystkich miejscach świata Kościół musi być przecież katolicki, to znaczy musi być wspólnym domem, w którym wszyscy się odnajdą i rozumieją”. Benedykt XVI, *W dzień Pięćdziesiątnicy*, tłum. K. Wojtowicz, Kraków 2006, s. 46.

odpuszczenie grzechów, co umożliwi otrzymanie w darze Ducha Świętego (por. Dz 2, 37n)”⁷⁰.

Mówiąc o Duchu Świętym jako o zasadzie jedności Kościoła, *Katechizm Kościoła Katolickiego* przywołuje tekst św. Cyryla Aleksandryjskiego, który dobitnie tłumaczy, że otrzymanie Ducha Świętego daje podstawy jedności wiernych między sobą oraz jedności z Bogiem: „Wszyscy, którzy otrzymaliśmy jednego i tego samego Ducha, to znaczy Ducha Świętego, jesteśmy zespoleni między sobą i z Bogiem. Chociaż brani pojedynczo jesteśmy liczni, a Chrystus sprawia, że Duch Ojca i Jego Duch zamieszkuje w każdym z nas, to jednak ten jedyny i niepodzielny Duch prowadzi do jedności tych, którzy różnią się między sobą... i sprawia, że wszyscy okazują się jedno w Nim. Jak moc świętego człowieczeństwa Chrystusa sprawia, że wszyscy, w których jest ona obecna, tworzą jedno ciało, myślę, że w ten sam sposób Duch Boży, który mieszka we wszystkich, jeden i niepodzielny, prowadzi wszystkich do duchowej jedności”⁷¹.

Duch Święty w zamyśle Bożym jest tym, który jednoczy. Natomiast historia Kościoła pokazuje paradoks polegający na tym, że został on podzielony na skutek problemów i sporów dotyczących pojęć, które tłumaczą pochodzenie Ducha Świętego w łonie Trójcy Przenajświętszej. Ten paradoks tłumaczy jedynie egoizm i grzech.

Nie wolno także zapominać o trudnej sytuacji politycznej, która również była powodem podziału w Kościele. Na ogół dzisiaj przytacza się dyskusję dotyczącą osoby Ducha Świętego, czyli dodanie drugiej części do nicejskiego symbolu wiary. Niektórzy historycy podają, że to ono stało się powodem rozbitcia Kościoła. Przypomnijmy, że odbyło się to w Konstantynopolu, wyłącznie w gronie hierarchów Kościoła wschodniego, gdzie zostało przyjęte, iż Duch Święty, Pan i Ożywiciel „od Ojca pochodzi”⁷². 150 ojców soborowych zwróciło się do papieża, tłumacząc swoją trudną sytuację spowodowaną herezjami, która usprawiedliwiała zgromadzenie bez zachodniej części Kościoła. Papież i Kościół zachodni

⁷⁰ L. Derdziak, *Uniwersalizm grzechu i misja Ducha Świętego w świetle encykliki bł. Jana Pawła II Dominum et Vivificantem*, art. cyt., s. 140.

⁷¹ KKK 738.

⁷² *Wyznanie wiary 150 Ojców, Sobór Konstantynopoliński I*, dz. cyt., s. 69.

przyjęli ich symbol wiary jako swój, dając tym samym wyraz jedności ze Wschodem. Natomiast późniejsze wprowadzenie do symbolu wiary *filio-que*, jak tłumaczą zgromadzeni na soborze we Florencji ojcowie soborowi w unijnej bulli dla Greków, było uzasadnione i wyjaśniane jako konieczność chwili oraz tłumaczenie już istniejących pojęć⁷³.

W rezultacie ukazanych tu przemyśleń ukazały się pewne rysy charakterystyczne Kościoła i Kościołów, które rzucają wiele światła na prawdę o Kościele. Dwa wielkie podziały to rozdzielenie się Kościołów zachodniego i wschodniego w XI wieku i podział wewnątrz Kościoła zachodniego w XVI wieku. Tylko jeden Kościół zachował niezmienną nazwę – katolicki. Wschodni przyjął nazwę prawosławny. W XVI wieku pojawił się Kościół protestancki.

Dzisiaj Kościół prawosławny dzieli się na Kościoły kanoniczne i na Kościoły o nieuregulowanym statusie. Tylko na Ukrainie istnieją aż trzy osobne Kościoły prawosławne: Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego, Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego oraz Kościół Prawosławny Autokefaliczny. Dostrzegamy także wiele podziałów w Kościele protestanckim: anglikanie, luteranie, ewangelicy reformowani, baptyści, metodyści, adwentyści oraz pentekostaliści (zielonoświątkowcy).

Natomiast Kościół katolicki dał się poznać jako Kościół jednoczący. Znane są wielkie wysiłki zmierzające do przywrócenia jedności. Sobór bazyleo-ferraro-florencko-rzymski doprowadził do podpisania szeregu unii z Kościołami odłączonymi: Podpisano bullę unijną z Grekami (6 lipca 1439 roku we Florencji)⁷⁴, unię z Ormianami (22 listopada 1439 roku we Florencji)⁷⁵. Niespełna po trzech latach zawarto unię z Grekami i Ormianami oraz Koptami (jakobitami – monofizytami; 4 lutego 1441 roku we Florencji)⁷⁶,

⁷³ Bulla unii z Grekami (6 lipca 1439), Florencja (1439–1442), dz. cyt., 12.

⁷⁴ Zob. Bulla unii z Grekami (6 lipca 1439), Florencja (1439–1442), dz. cyt., s. 459–469.

⁷⁵ Bulla unii z Ormianami, Sobór w Bazylei-Ferrarze-Florencji-Rzymie, Florencja, Sesja 8, [w:] Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski, t. 3 (1414–1445)…, dz. cyt., przypis 17, s. 497–541.

⁷⁶ Zob. Bulla unii z Koptami, Sobór w Bazylei-Ferrarze-Florencji-Rzymie, Florencja, Sesja 11, [w:] Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski, t. 3 (1414–1445)…, dz. cyt., s. 571–619.

unię z Syryjczykami (30 września 1444 roku w Rzymie)⁷⁷, unię z Chaldejczykami i Maronitami (7 sierpnia 1445 roku w Rzymie)⁷⁸. W 1596 roku podpisano unię z częścią Kościoła prawosławnego w Brześciu⁷⁹, w skutek czego pojawił się Kościół greckokatolicki.

Przed rozpoczęciem I soboru watykańskiego papież Pius IX zwrócił się do wszystkich protestantów i innych niekatolików (w 1868 roku w liście *Iam vos omnes*) z zachętą, aby skorzystali ze zbliżającego się soboru, „poprzez który Kościół katolicki, do którego należeli ich przodkowie, daje nowy dowód wewnętrznej jedności i swej niezwykłej żywotnej siły; odpowiadając na potrzeby swego serca, niech starają się wyrwać z tego stanu, w którym nie mogą być pewni własnego zbawienia”⁸⁰.

Stosunek Kościoła katolickiego do Kościołów prawosławnych i protestanckich jest życzliwy. II Sobór Watykański otacza tych, którzy urodzili się we wspólnotach odłączonych, „braterskim szacunkiem i miłością”⁸¹. Katolicy nie osądzają braci odłączonych. Uważają, że oni będą usprawiedliwieni poprzez wiarę i chrzest, i to czyni ich członkami Ciała Chrystusowego. Twierdzą, że Duch Święty działa w odłączonych Kościołach i Wspólnotach kościelnych, to znaczy posługuje się nimi, ażeby dopełnić w ich członkach dzieła zbawienia, którego dokonał Pan Jezus. Dlatego te Kościoły i Wspólnoty prawdę oraz łaski czerpią z daru, jaki Chrystus powierzył

⁷⁷ Zob. Bulla unii z Syryjczykami, Sobór w Bazylei-Ferrarze-Florencji-Rzymie, Rzym, Sesja 13, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski*, t. 3 (1414-1445)..., dz. cyt., s. 631-635.

⁷⁸ Zob. Bulla unii z Chaldejczykami i Maronitami z Cypru, Sobór w Bazylei-Ferrarze-Florencji-Rzymie, Rzym, Sesja 14, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski*, t. 3 (1414-1445)..., dz. cyt., s. 637-639.

⁷⁹ Zob. L. Derdziak, *Społeczno-wychowawczy aspekt działalności duszpasterskiej błogosławionego Hryhorija Łakoty (1908-1950) Biskupa pomocniczego greckokatolickiej diecezji przemyskiej*, Lwów 2010, s. 5; także S. Senik, *Передумови Берестейської унії*, [w:] *Основні Документи Берестейської унії*, Львів 1996, s. 37-43; Т. Жихевич, *Берестійська унія*, „Календар «Благовіста» 1996”, Гуруво-Ілавецьке 1996, s. 33, 37; M. Szegda, *Unia Brzeska 1596 roku jako wyraz dążności wspólnot prawosławnych do reformy Kościoła*, [w:] *Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym*, red. S. Stępień, t. 2, Przemysł 1994, s. 83.

⁸⁰ BF 637.

⁸¹ Sobór Watykański II, dekret *Unitatis redintegratio*, 3 [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, Deklaracje*: tekst polski, Poznań 1967, s. 205.

Kościółowi katolickiemu⁸². Natomiast w odwrotnej relacji Kościół katolicki jest uważany za heretycki, ponieważ „odpadł od jedności wiary wskutek braku wierności Tradycji apostołskiej oraz popełnionych błędów doktrynalnych w nauczaniu i życiu”⁸³.

5. Kościół powszechny i Kościoły lokalne

Ostatnimi czasy często słyszymy na Ukrainie, że ma powstać jakaś „pomisna cerkiew”, to znaczy Kościół lokalny. Nie chodzi tu o żaden nowy twór, lecz o pewne pojęcie, które musimy wyjaśnić, żeby uniknąć możliwych nieporozumień i błędów.

Papież Benedykt XVI powiedział: „Zanim zaistniały Kościoły lokalne, istniał już Kościół powszechny: Kościoły lokalne są więc jego córkami, które muszą się zawsze przymierzać do miary jedności i powszechności”⁸⁴. Kościoły lokalne to zwyczajne diecezje Kościoła katolickiego, które licznie rozsiane są po całym świecie. Sobór Watykański II poucza, że na czele Kościołów lokalnych stoją biskupi, a Kościół partykularny jest to część Ludu Bożego, która trwa przy biskupie, zgromadzona w Duchu Świętym przez Ewangelię i Eucharystię, „w którym prawdziwie obecny jest i działa jeden, święty, katolicki i apostołski Kościół Chrystusowy”⁸⁵, „czyli jest obrazem i manifestacją Kościoła powszechnego, w którym widzialnym fundamentem jedności i tożsamości jest następcą św. Piotra – Biskup Rzymu”⁸⁶.

⁸² Zob. Sobór Watykański II, dekret *Unitatis redintegratio*, 3.

⁸³ S. Nagy, *Kościół i Kościoły*, art. cyt., s. 682. 8 grudnia 1964 roku papież Pius IX wydał encyklikę *Quanta cura*. Do niej papież połączył zbiór błędów, które już wcześniej potępił w różnych swoich pismach. Ten zbiór nazywa się *Syllabus*. W numerze 38 tego dokumentu papież potępił błąd, który głosił, że „do podziału Kościoła na wschodni i zachodni przyczyniły się samowolne działania Papieży Rzymskich”. Twierdzenie to głosiło, że ci, którzy zostali powołani do tego, aby troszczyć się o jedność owczarni Pańskiej, sami ją rozbijali.

⁸⁴ Benedykt XVI, *W dzień Pięćdziesiątnicy*, dz. cyt., s. 45.

⁸⁵ Sobór Watykański II, dekret *Christus Dominus*, 11, [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, dz. cyt., s. 236.

⁸⁶ T. Dereziński, *Kościół powszechny i Kościoły lokalne*, [w:] *Leksykon teologii fundamentalnej*, dz. cyt., s. 685.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku pojawiła się nadinterpretacja w pojmowaniu jedności i jedyności Kościoła, która sugerowała, iż Kościół powszechny to suma Kościołów partykularnych⁸⁷. Kongregacja Nauki Wiary w liście z 28 maja 1992, zatytułowanym *Communio notio*, oświadczyła: „«Kościół powszechny nie może być rozumiany jako suma Kościołów lokalnych ani jako federacja Kościołów partykularnych». Kościół nie jest wynikiem ich komunii, ale w swoim istotnym misterium jest rzeczywistością ontologicznie i czasowo uprzednią w stosunku do każdego pojedynczego Kościoła partykularnego. Według oficjalnego nauczania, Kościół – misterium, Kościół jeden i jedyny, ontologicznie wyprzedza stworzenie i rodzi Kościoły partykularne jako córki, wyraża się w nich; jest matką Kościołów partykularnych, a nie ich produktem [...] Z tego Kościoła, który narodził się i został objawiony jako powszechny, wzięły początek różne Kościoły lokalne jako poszczególne realizacje jednego i jedynego Kościoła Jezusa Chrystusa. Rodząc się w i z Kościoła powszechnego, w nim i z niego czerpią swoją eklezjalność”⁸⁸.

Communio notio mówi, że w Kościele lokalnym jest obecna pełnia Kościoła tylko wtedy, gdy jest w nim „element właściwy, najwyższy autorytet Kościoła: Kolegium Biskupie «razem ze swoją głową, Biskupem Rzymu, a nigdy bez niego». Prymat biskupa Rzymu i Kolegium Biskupie są elementami właściwymi Kościoła powszechnego «niewywodzącymi się z partykularności Kościołów», ale mimo to elementami wewnętrznymi w każdym Kościele partykularnym [...] Istnienie posługi następcy Piotra wewnątrz każdego Kościoła partykularnego jest koniecznym wyrazem tej podstawowej wzajemnej wewnętrzności między Kościołem powszechnym i Kościołem partykularnym”⁸⁹.

Sobór Watykański II w konstytucji *Lumen gentium* stwierdza: „jest jedyny Kościół Chrystusowy, który wyznajemy w symbolu wiary jako jeden, święty, powszechny i apostołski”⁹⁰. Warto w tym miejscu zauważyć, iż ukraińskie tłumaczenie słowa „powszechny” lub „kato-

⁸⁷ Zob. BF 1607.

⁸⁸ BF 1608.

⁸⁹ BF 1610.

⁹⁰ Sobór Watykański II, konst. *Lumen gentium* [dalej: LG], 8, [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, dz. cyt., s. 111.

licki” to „soborny”. Co ten termin oznacza? Wytłumaczenie znajdujemy w Katechizmie Kościoła greckokatolickiego pod tytułem *Chrystus nasza Pascha* (Христос наша Пасха): „Cerkiew ukazuje, że ona jest soborna⁹¹ (greckie – katolicka), kiedy zbiera wokół stołu eucharystycznego wspólnotę wiernych. Zebrana wspólnota Kościoła tworzy Eucharystię, a Eucharystia tworzy Kościół w komunii wiernych z Chrystusem i między sobą”⁹². Dalej czytamy: „Każdy Kościół miejscowy w odprawianiu Eucharystii przez biskupa i przez wspólnotę wiary wchodzi w komunie z innymi miejscowymi Kościołami. Lokalne Kościoły w komunii tworzą miejscowy Kościół na czele z przełożonym – biskupem, arcybiskupem, metropolitą czy patriarchą. Pierwszym między lokalnymi Kościołami jest rzymski, gdyż jej przełożonym jest Papież rzymski – następca apostoła Piotra. On jest nauczycielem i regułą wiary apostoelskiej, któremu Bóg daje dar nieomyślności w sprawach wiary i moralności, ażeby chronił czystość i niezmienność Boskiego nauczania”⁹³. „Komunia kościołów lokalnych tworzy soborność (katolickość) Kościoła. Najwyższym przejawem soborności Kościoła jest sobór Powszechny. «Sobór jest zgromadzeniem najwyższych duszpasterzy Kościoła Chrystusowego, którzy dają świadectwo wiary i życia powierzonych im posłudze nauczycielskiej i pasterskiej w Kościele»”⁹⁴.

Wróćmy do nauczania Soboru Watykańskiego II: „To jest jeden jedyny Kościół Chrystusowy [...] który Zbawiciel nasz po zmartwychwstaniu swoim powierzył do pasienia Piotrowi, zlecając jemu i pozostałym Apostołom, aby go krzewili i nim kierowali...”⁹⁵.

W *Katechizmie Kościoła Katolickiego* czytamy: „Od początku ten jeden Kościół ukazuje się jednak w wielkiej różnorodności, która pochodzi zarówno z różnorodności darów Bożych, jak i wielości otrzymujących je osób. W jedności Ludu Bożego gromadzi się różnorodność narodów i kul-

⁹¹ „Sobierat” – oznacza zbierać.

⁹² *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви „Христос – наша Пасха”, Львів 2012, 290.*

⁹³ *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви „Христос – наша Пасха”, dz. cyt., 291.*

⁹⁴ *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви „Христос – наша Пасха”, 292.*

⁹⁵ LG 8.

tur. Wśród członków Kościoła istnieje różnorodność darów, zadań, sytuacji i sposobów życia”⁹⁶.

Sobór Watykański II tak wyjaśnia tę złożoność w jedności: „We wspólnocie kościelnej prawomocnie istnieją partykularne Kościoły, korzystające z własnej tradycji”⁹⁷. W takim razie „uniwersalizm Kościoła katolickiego zaczyna być autentyczny, ponieważ uświadamiasz sobie współistnienie w nim bogactwa różnych kultur i tradycji, zachowujących swą oryginalność i tożsamość”⁹⁸.

Widzimy, że wielkie bogactwo różnorodności nie sprzeciwia się jedności⁹⁹, gdyż „jedność Kościoła powszechnego realizuje się w różnorodności Kościołów lokalnych, że Kościół uniwersalny, którego zadaniem jest pośrednictwo w zbawczym dziele Chrystusa, staje się bliski i dostępny ludziom w konkretnej wspólnocie lokalnej”¹⁰⁰. One są częścią Kościoła powszechnego, ponieważ są wyposażone w pełnię środków zbawczych: słowo Boże, poprawną i pełną treść wiary, integralne życie sakramentalne, posługę święceń w sukcesji apostoelskiej¹⁰¹.

Zauważmy, że Kościoły wschodnie wraz ze swoją tradycją i kulturą są zakorzenione w konkretnych społeczeństwach i dlatego mogą dobrze wypełniać posługę pasterską, na którą oczekują ich wierni. Ponieważ trwają w jedności z Kościołem powszechnym, dlatego ich dziedzictwo stanowi część dziedzictwa Kościoła powszechnego. Tym samym Sobór Watykański II z szacunkiem i czcią odnosi się do wszystkich wschodnich Kościołów lokalnych, które stanowią część całego Kościoła Chrystusowego, oraz przypomina ich prawo i obowiązek rządzenia się wedle własnych osobnych przepisów, „jako że zaleca je czcigodna starodawność oraz że bardziej odpowiadają obyczajom miejscowych wiernych i wydają się być przydatniejsze do zadbania o dobro dusz”¹⁰².

⁹⁶ KKK 814.

⁹⁷ LG 13.

⁹⁸ T. Dereziński, *Kościół powszechny i Kościoły lokalne*, art. cyt., s. 685.

⁹⁹ KKK 814.

¹⁰⁰ T. Dereziński, *Kościół powszechny i Kościoły lokalne*, art. cyt., s. 685.

¹⁰¹ T. Dereziński, *Kościół powszechny i Kościoły lokalne*, art. cyt., s. 686–687.

¹⁰² Sobór Watykański II, dekret o Kościołach wschodnich katolickich *Orientalium Ecclesiarum*, 5, [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, dz. cyt., 5.

Na koniec warto przypomnieć, iż 24 czerwca 1973 roku Kongregacja Nauki Wiary wydała bardzo ważną deklarację *Mysterium Ecclesiae*. W tym dokumencie katolicy po raz kolejny otrzymali zapewnienie, że Kościół katolicki jest właśnie Kościołem Chrystusowym: „Katolicy powinni [...] wyznawać, że dzięki darowi Bożego miłosierdzia należą do Kościoła założonego przez Chrystusa i kierowanego przez następców Piotra oraz pozostałych Apostołów, w których trwa, nienaruszona i żywa, pierwotna instytucja wspólnoty apostoelskiej oraz nauczanie, stanowiące wieczne dziedzictwo prawdy i świętości tegoż Kościoła. Nie wolno więc wiernym uważać, że Kościół Chrystusowy nie jest niczym innym, jak tylko jakimś zbiorem – wprawdzie podzielonym, lecz w pewnym sensie jeszcze jednym – Kościołów i wspólnot eklezjalnych. Nie wolno również uważać, jakoby prawdziwy Kościół Chrystusa dzisiaj już nigdzie nie istniał i należałoby uważać go jedynie za cel, którego powinny szukać wszystkie Kościoły i wspólnoty”¹⁰³.

Również Kongregacja Nauki Wiary w deklaracji *Dominus Iesus* stwierdza, że historyczna ciągłość istnieje pomiędzy Kościołem katolickim i Kościołem założonym przez Chrystusa¹⁰⁴. Pełnia zbawienia została udzielona przez założyciela Kościołowi katolickiemu, dlatego jest on konieczny do zbawienia¹⁰⁵. Jednocześnie deklaracja podkreśla, że liczne pierwiastki uświęcenia i prawdy znajdują się także poza jego organizmem, czyli w Kościołach i kościelnych Wspólnotach, które nie są w pełnej łączności z Kościołem katolickim. Ich moc pochodzi z tej pełni łaski i prawdy, która została powierzona Kościołowi katolickiemu¹⁰⁶. Są to Kościoły, którym brak pełnej komunii i które nie znają katolickiej nauki o prymacie, jednak są zjednoczone z Kościołem katolickim ścisłymi więzami poprzez sukcesję apostołską oraz ważną Eucharystię. Kongregacja Nauki Wiary nazywa je prawdziwymi Kościołami partykularnymi. Również Wspólnoty kościelne, które nie zachowały prawomocnego Episkopatu oraz właściwej i całkowitej rzeczywistości eucharystycznego misterium, przez chrzest,

¹⁰³ BF 1427.

¹⁰⁴ DI 16.

¹⁰⁵ DI 20.

¹⁰⁶ DI 16.

wyznanie wiary i Eucharystię wszczepiają w Chrystusa. Kongregacja nauki wiary stwierdza, że są one w pewnej, choć niedoskonałej wspólnocie z Kościołem¹⁰⁷.

Wnioski

Historycznie Kościół katolicki jest tym samym Kościołem, który założył Jezus Chrystus na skale – Piotrze. Zwołując Kościół, Chrystus Pan wyposażył go we wszystkie niezbędne środki zbawcze: wiarę, chrzest, Eucharystię (wszystkie sakramenty święte), słowo Boże, sukcesję apostołską oraz przyozdobił go przymiotami: jedności, świętości, katolickości (powszechności) oraz apostołskości. Bogactwo kultur, obrządków, języków, tradycji nie przeszkadza jedności organizmu. Jeżeli wszyscy trwają w jedności z Głową – jest to wielkie bogactwo! Rozbicie Kościoła jest skutkiem nieporozumień językowych oraz ludzkiej pychy, która jest głęboko zakorzeniona w grzechu pierworodnym¹⁰⁸.

Kościół katolicki, mając swoje wewnętrzne problemy, zawsze troszczy się o to, żeby stosunki ze wszystkimi (również z oddzielonymi) Kościołami budować na życzliwości. Wchodzi w dialog z nimi w celu „poprawienia klimatu wzajemnego współżycia”¹⁰⁹. W wywiadzie *Światłość świata* papież Benedykt XVI zauważył, że wewnętrzna jedność między Kościołami stanowi najważniejszy punkt w dialogu ekumenicznym. A fakt, iż Kościoły pragną rozmawiać na tematy punktów łączących, świadczy o tym, „że nam na sobie zależy”¹¹⁰. Jednak brak jedności wśród chrześcijan jest raną dla Kościoła i przeszkadza pełnemu urzeczywistnianiu się jego powszechności w historii¹¹¹.

¹⁰⁷ DI 17.

¹⁰⁸ Л. Дердзяк, *Мистика XXI века - возвращение к корням*, „Polonia Sacra” 18 (2014) nr 3 (36), s. 175.

¹⁰⁹ S. Nagy, *Kościół i Kościoły*, art. cyt. s. 683.

¹¹⁰ Benedykt XVI, *Światłość świata*, dz. cyt., s. 101.

¹¹¹ DJ 17.

Summary

Kościół czy Kościoły?

Pan Jezus założył swój Kościół na fundamencie apostołów, a sam jest kamieniem węgielnym. Jednak wskutek podziałów dokonujących się w Jego Mistycznym Ciele pojawiło się wiele Kościołów oraz Wspólnot kościelnych. Odwołując się do pierwszych źródeł, jakimi są dokumenty soborów powszechnych Kościoła katolickiego, autorka niniejszego artykułu podejmuje próbę odnalezienia, w dzisiejszej złożonej sytuacji, Kościoła Chrystusowego.

W swoich rozważaniach o Kościele autorka porusza kilka tematów. Najpierw przypomina źródło pojawienia się Kościoła, którym był odwieczny zamysł Boga Ojca, zrealizowany przez naszego Pana Jezusa Chrystusa wypełniającego Jego wolę. Kontynuację swojej misji Pan Jezus zlecił wybranym przez siebie apostołom. Odwołuje się do tradycji dogmatycznej, która zaświadcza o jedności i katolickości Kościoła założonego przez Jezusa Chrystusa. Przypomina, że od początku katolickość była w tym Kościele, w którym apostoł Piotr został ustanowiony pierwszym spośród wybranych. Natomiast podziały w Mistycznym Ciele Chrystusa pojawiły się wskutek grzechu pychy. Te rany podziałów można zaleczyć jedynie poprzez poddanie się Duchowi Świętemu, który jest Duchem jednoczenia, którego tchnienie najbardziej uwidacznia się w Kościele katolickim, który szczerze szuka jedności w dialogu ekumenicznym z Kościołami odłączonymi. Ukazując jedność w wielości, autorka przypomina, iż Kościoły lokalne nie są niczym innym, jak tylko córkami Kościoła powszechnego, a ich łączność z następcą świętego Piotra poprzez biskupa miejsca zaświadcza o różnorodności w jedności.

Słowa kluczowe: Kościół, Wspólnoty kościelne, katolicki, lokalny, jedność, różnorodność, wielość

The Church or the Churches?

Jesus Christ built His Church up upon the foundation of the Apostles. And He is himself as the chief cornerstone. Still, in result of divisions made in His mystical body, there is a lot of Churches and Christian communities. The author of this statement tries to find the Christ's Church in the complicated situation of today, analysing the first sources – the documents of the Ecumenical Councils of the Catholic Church.

In statement author concentrates on a few questions. At the beginning she recalls the Source of Church, the eternal God's concept. Fulfilled by Jesus Christ, who was obedient to his will. Jesus asked the apostles he'd chosen to continue his mission. Here we recall dogmatic tradition, which tells about the unity and Catholicism of the Church created by Jesus. She recollects that from the beginning there was Catholicism in Church, in which Apostle Peter was chosen to be the first among those chosen.

Divisions in the Mystical Christ Body appeared as the result of pride. These wounds may be cured only by obedience to the Holy Spirit, who is the Spirit of unity, and whose impact is the most visible in the Catholic Church which sincerely searches for the unity in the ecumenical dialog with disconnected churches. Showing unity in plurality author recalls that local churches are the daughters of General Church, and their unity with the pope through local bishops and shows the variety in unity.

Keywords: Church, Christian communities, catholic, local, unity, variety, plurality

Bibliografia

- Benedykt XVI, *W dzień Pięćdziesiątnicy*, przekł. K. Wojtowicz, Kraków 2006.
- Światłość świata, *Papież, Kościół i znaki czasu. Benedykt XVI w rozmowie z Peterem Seewaldem*, przekł. P. Napiwodzki, Kraków 2011.
- Breviarium Fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. I. Bokwa, Poznań 2007.
- Bulla unii z Chaldejczykami i Maronitami z Cypru, Sobór w Bazylei-Ferrarze-Florencji-Rzymie, Rzym, Sesja 14*, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski, t. 3 (1414-1445): Konstancja, Bazylea-Ferrara-Florencja-Rzym*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, s. 636-643.
- Bulla unii z Grekami (Laetetur caeli) (6 lipca 1439), Sesja 6*, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski, t. 3 (1414-1445): Konstancja, Bazylea-Ferrara-Florencja-Rzym*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, s. 459-477.
- Bulla unii z Koptami, Sobór w Bazylei-Ferrarze-Florencji-Rzymie, Florencja, Sesja 11*, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski, t. 3 (1414-1445): Konstancja, Bazylea-Ferrara-Florencja-Rzym*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, s. 572-619.
- Bulla unii z Ormianami, Sobór w Bazylei-Ferrarze-Florencji-Rzymie, Florencja, Sesja 8*, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski, t. 3 (1414-1445): Konstancja, Bazylea-Ferrara-Florencja-Rzym*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, przypis 17, s. 493-543.
- Bulla unii z Syryjczykami, Sobór w Bazylei-Ferrarze-Florencji-Rzymie, Rzym, Sesja 13*, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski, t. 3 (1414-1445): Konstancja, Bazylea-Ferrara-Florencja-Rzym*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, s. 628-637.
- Christus Dominus, Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele*, [w:] *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje: tekst polski*, Poznań 1967, s. 232-254.
- Dekret wiary, Sobór Nicejski II (787)*, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych: tekst grecki, łaciński i polski. T. 1, Nicea I, Konstantynopol I, Efez, Chalcedon, Konstantynopol II, Konstantynopol III, Nicea II (325-787)*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, t. I, Kraków 2001, s. 331-341.
- Derdziak L., *Społeczno-wychowawczy aspekt działalności duszpasterskiej błogosławionego Hryhoryja Łakoty (1908-1950) Biskupa pomocniczego grekokatolickiej diecezji przemyskiej*, Lwów 2010.

Derdziak L., *Uniwersalizm grzechu i misja Ducha Świętego w świetle encykliki bł. Jana Pawła II Dominum et Vivificantem*, „Polonia Sacra” 19 (2015) nr 2 (39), s. 121–146, <http://dx.doi.org/10.15633/ps.821>.

Dereziński T., *Kościół powszechny i Kościoły lokalne*, [w:] *Leksykon teologii fundamentalnej*, red. M. Rusecki i in., Lublin–Kraków 2002, s. 685–688.

Katechizm Kościoła Katolickiego, Poznań 1994.

Kaucha K., *Kościół katolicki*, [w:] *Leksykon teologii fundamentalnej*, red. M. Rusecki i in., Lublin–Kraków 2002, s. 684.

Kongregacja Nauki Wiary, *Deklaracja „Dominus Iesus” o jedyności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa i Kościoła*, Poznań 2000.

List biskupów z Konstantynopola, Sobór Konstantynopoliński I, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych: tekst grecki, łaciński i polski. T. 1, Nicea I, Konstantynopol I, Efez, Chalcedon, Konstantynopol II, Konstantynopol III, Nicea II (325–787)*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, t. I, Kraków 2001, s. 75–87.

Sobór Watykański II, *Konstytucja Lumen Gentium*.

Monitorium Soboru Florenckiego przeciw Feliksowi V antypapieżowi, Florencja (1439–1442), Sesja 9, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski, t. 3 (1414–1445): Konstancja, Bazylea–Ferrara–Florencja–Rzym*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, s. 545–567.

Nagy S., *Kościół i Kościoły*, [w:] *Leksykon teologii fundamentalnej*, red. M. Rusecki i in., Lublin–Kraków 2002, s. 681–684.

Orientalium Ecclesiarum, Dekret o Kościołach Wschodnich katolickich, [w:] *Sobór Watykański II, Konstytucje Dekrety Deklaracje: tekst polski*, Poznań 1967, s. 181–191.

Pierwsza konstytucja dogmatyczna o Kościele Chrystusowym, Sobór Watykański I (1869–1870), [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński i polski. T. 4 (1511–1870): Lateran V, Trydent, Watykan I*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 913–927.

Szegda M., *Unia Brzeska 1596 roku jako wyraz dążności wspólnot prawosławnych do reformy Kościoła*, [w:] *Polska–Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym*, red. S. Stępień, t. 2, Przemyśl 1994, s. 77–84.

Ternant P., *Jedność*, [w:] *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, tłum. K. Romaniuk, Poznań 1990, s. 336–338.

Ternant P., *Kościół*, [w:] *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, tłum. K. Romaniuk, Poznań 1990, s. 383–393.

Sobór Watykański II, *dekret Unitatis redintegratio*, [w:] *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje: tekst polski*, Poznań 1967, s. 203–218.

Wyznanie wiary 150 Ojców, Sobór Konstantynopoliński I, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych, Nicea I, Konstantynopol I, Efez, Chalcedon, Konstantynopol II, Konstantynopol III, Nicea II (325–787)*, Tekst grecki, łaciński i polski, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, t. I, Kraków 2001, s. 69.

Wykład wiary, Sobór Konstantynopoliński III (680–681), [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych: tekst grecki, łaciński i polski. T. 1, Nicea I, Konstantynopol I, Efez, Chalcedon, Konstantynopol II, Konstantynopol III, Nicea II (325–787)*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, t. I, Kraków 2001, s. 309–323.

Дердзяк Л., *Мистика XXI века - возвращение к корням*, „Polonia Sacra” 18 (2014) nr 3 (36), s. 167–185.

Жихевич Т., *Берестійська унія*, „Календар «Благовіста» 1996”, Гурово-Ілавецьке 1996, s. 32–40.

Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос - наша Пасха», Львів 2012.

Сеник С., *Передумови Берестейської унії*, [w:] *Основні Документи Берестейської унії*, Львів 1996, s. 5–47.